

11. Hardy Loh Rahim, Razmi Chik, and other, 2015. "Entrepreneurial University: A Case of Universiti Teknologi MARA", International Academic Research Journal of Social Science, vol. 1(2) pp. 224-231. Available at: https://www.researchgate.net/profile/Mohd_Ali_Bahari_Abdul_Kadir/publication/287865951_Entrepreneurial_University_A_Case_of_Universiti_Teknologi_MARA/links/567a2f3908a448fa4f1ff/Entrepreneurial-University-A-Case-of-Universiti-Teknologi-MARA.pdf?origin=publication_detail (accessed at 20 June 2018)
12. Deresh Ramjugernath, 2015. "Six Key Elements of an Entrepreneurial University", Eighth Annual International Conference 2015 on "Entrepreneurship Education for Economic Renewal". Available at: <http://smplacements.co.za/2015/11/six-key-elements-of-an-entrepreneurial-university> (accessed at 20 June 2018)
13. The World Bank. 2010. Vietnam New Model University Project. Available at: <http://projects.worldbank.org/P110693/vietnam-new-model-university-project?lang=en> (accessed at 20 June 2018)
14. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European economic and social committee and the committee of the regions European Commission. A Reinforced European Research Area Partnership for Excellence and Growth. Brussels, 17.7.2012. Available at: https://ec.europa.eu/research/science-society/document_library/pdf_06/era-communication-partnership-excellence-growth_en.pdf (accessed at 20 June 2018)
15. "A Research and Development Strategy for High Performance Computing", Executive Office of the President, Office of Science and Technology Policy, November 20, 1987. Available at: <https://gordonbell.azurewebsites.net/CGB%20Files/FCCSET%20Research%20and%20Development%20Strategy%20for%20High%20Perf%20Com%20871120%20c.pdf> (accessed at 20 June 2018)
16. Verkhovna Rada. 2015. "On ratification of Agreement between Ukraine and EU on Ukraine's participation in EU Horizon 2020 Programme (2014-2020)" Available at: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/984_018 (accessed at 20 June 2018)
17. Daron Adzhemohlu, Dzheims A. Robynson. 2015. Pochemu odny strani bohatie, a druhye bednie. Proyskhozhdenye vlasty, protsvetaniya y nyshchety. Moskva, AST, 2015. – 696 c.
18. Soskin O.I., 2014. "Model of economic and business environment development: the logic of changes in the conditions of European integration", Ekonomika pidpry'yemstva: teoriya i prakty'ka, Proceedings of the Conference, pp. 43-48. Available at: <http://wiki.kneu.edu.ua/bitstream/2010/6665/1/Soskin.pdf> (accessed at 20 June 2018)
19. Verkhovna Rada. 1991: Law of Ukraine on Scientific and Research and Development Activities. Official Bulletin (Vidomosti) of the Verkhovna Rada of Ukraine, 1992, No. 12; Verkhovna Rada (2016): Law of Ukraine on Scientific and Research and Development Activities. Official Bulletin (Vidomosti) of the Verkhovna Rada of Ukraine, 2016, No. 3.
20. Committee on Science and Education. Verkhovna Rada of Ukraine (2013) "On the Status and Legislative Provision of Financing Scientific, Scientific and Technical Activities", Committee proceedings on March 13, 2013. Available at: http://kno.rada.gov.ua/news/mat_sl/73494.html (accessed at 20 June 2018)
21. Oleksandr Yermochenko, 2017. "The Ministry of Education stated the critical level of funding for science", 31 January 2017, 11:25 Ukrainski natsionalni novyny. Available at: <http://www.unn.com.ua/uk/news/1640054-u-minosviti-zayavili-pro-kritichniy-riven-finansuvannya-nauki> (accessed at 20 June 2018)
22. The Ministry of Education and Science. 2018. Order 15.01.2018 №32 "On Approval of the Procedure for the Formation of the List of Scientific Professional Publications of Ukraine". Available at: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/RE31600.html (accessed at 20 June 2018)
23. The Ministry of Education and Science. 2018. Draft of the Order 15.01.2018 №32 "On approval of amendments to the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated October 17, 2012, No. 1112 "On the publication of the results of dissertations for obtaining the degrees of a doctor and a candidate of sciences". Available at: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/gromadske-obgovorennya/2018/04/27/1.docx> (accessed at 20 June 2018)
24. Holly Else, 2018. Funding councils sign up to 'responsible' research assessment, Times Higher Education, February 7, 2018. Available at: <https://www.timeshighereducation.com/news/funding-councils-sign-responsible-research-assessment>
25. The cost of knowledge. 2012. Available at: <https://gowers.files.wordpress.com/2012/02/elsevierstatementfinal.pdf> (accessed at 20 June 2018)
26. Kulczycki, E., Rozkosz, A.E., 2017. "Does an expert-based evaluation allow us to go beyond the Impact Factor? Experiences from building a ranking of national journals in Poland", Scientometrics, vol.111, pp. 417–442. DOI <https://doi.org/10.1007/s11192-017-2261-x> (accessed at 20 June 2018)
27. Royal Netherlands Academy of Arts and Sciences. 2011. Quality indicators for research in the humanities (Interim report by the Committee on Quality Indicators in the Humanities. Available at: <http://www.researchtrends.com/issue-32-march-2013/evaluating-the-humanities-vitalizing-the-forgotten-sciences> (accessed at 20 June 2018)
28. An open letter to the Ministry of Education and Science of Ukraine regarding changes to the order on the evaluation of research results. 2018. Available at: <https://www.petitions247.net/signatures/203462> (accessed at 20 June 2018)
29. Scopus instead of science: is it necessary for Ukraine? 2018, Golos Ukrayiny, 01.06.2018. Available at: <http://www.golos.com.ua/article/303608> (accessed at 20 June 2018)
30. Kukharchuk Ye., 2014. "Global scientometric system", Biblioteknyi visnyk, no. 5, pp. 7-11.
31. OsvitaUA. 2017 Best Classical Universities of Ukraine – 2017. Available at: <http://osvita.ua/vnz/rating/25713/> (accessed at 20 June 2018)
32. OsvitaUA. 2017. How a consolidated university ranking is made – 2017. Available at: <http://osvita.ua/vnz/rating/25752/> (accessed at 20 June 2018)

Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Economics, 2018; 4(199): 45-55

УДК 334.021

JEL classification: F51

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2667.2018/199-4/6>

А. Ставицький, канд. екон. наук, доц.

ORCID iD 0000-0002-5645-6758

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ВПЛИВ СУЧАСНИХ ГЕОПОЛІТИЧНИХ ВИКЛИКІВ НА ЕКОНОМІЧНУ БЕЗПЕКУ ДЕРЖАВИ

Зміни геополітичної кон'юнктури у світі створюють ризики та загрози як для самої економіки країни, так і її економічної безпеки. У роботі розглядаються можливі ризики, викликані геополітичним протистоянням держав та блоків країн, економічними передумовами конфліктів, боротьбою за ресурси та енергетичне забезпечення. Показано, що геополітичні виклики будуть суттєво впливати на економічну складову країн світу ще достатньо довгий час, особливо важливим це буде для України, яка через обмеженість своєї економіки не може відігравати значну роль на міжнародній арені.

Ключові слова. Геополітика; економічна безпека; клімат; ресурси; енергія.

Вступ. Наразі абсолютно зрозуміло, що будь-які зміни геополітичної кон'юнктури створюють ризики та загрози як для самої економіки країни, так і її економічної безпеки. Зокрема, серед інших можна виділити такі економічні ризики [1]: зовнішньоекономічний ризик, що пов'язаний з закриттям чи обмеженням доступу на ринки інших країн, непостачанням критично важливої продукції; ризик зміни ринкової обстановки, що пов'язаний з коливаннями цін на основні товарні групи вітчизняної продукції та ціни ресурсів; науково-технічний ризик, що пов'язаний з обмеженням доступу до нових технологій; кредитний та інвестиційні ризики, що пов'язані з доступом до фінансових ринків та можливістю рефінансування боргів; ціно-

вий ризик та валютний ризики, що пов'язані з можливістю девальвації вітчизняної валюти та відповідною інфляцією в країні.

В той же час Україна та частина інших країн показали, що геополітичні зміни суттєво впливають на розмір власної контрольованої території; обсяг контрольованого промислового потенціалу; кількість населення та його міграційні наміри; якісний склад населення та підтримку дій уряду.

Очевидно, що всі ці речі впливають на стан економічної безпеки, принаймні на її складові. Таким чином необхідно вивчати, аналізувати та готуватися протидіяти чи адаптуватися до геополітичних загроз, що виникають у сучасному світі. На жаль, Україна в силу слабкості

© Ставицький А., 2018

своєї економіки не є країною, що відіграє значну роль на міжнародній арені, а тому їй необхідно уважно слідкувати за діями основних гравців: США, Російської Федерації, Китаю, Великої Британії, Франції та інших.

Метою роботи є визначення геополітичних ризиків, що суттєво впливають на стан економічної безпеки України та світу. Для досягнення поставленої цілі у роботі будуть проаналізовані причини виникнення геополітичних конфліктів, визначений їх вплив на стан розвитку економіки та економічних відносин між країнами.

Огляд літератури. Як відомо, основним об'єктом вивчення геополітики є геополітична структура світу, представлена безліччю територіальних моделей. Неможливо розглядати зміну геополітичних інтересів окремо від економічної складової, а значить, і її впливу на економічну безпеку як окремої держави, так і цілого регіону, а іноді і всієї світової економіки. Наразі розрізняють традиційну геополітику, нову геополітику (геоекономіку) і новітню геополітику (геофілософію). Якщо геополітика акцентує увагу на військово-політичній могутності держави, то геоекономіка робить акцент на економічній могутності держави.

Розвиток сучасної геополітики представлений такими західними вченими, як Ф. Ратцель, Р. Челлен [2], А.Т. Мехен, Х. Маккіндер [3] та ін. Основним об'єктом класичних геополітичних досліджень є географічне середовище країни, яке характеризується рельєфом, розміром та розташуванням території у світовому геополітичному просторі, типом і формою державних кордонів, станом навколишнього середовища, наявністю природних ресурсів. Географічне середовище розглядалося в тісному взаємозв'язку з існуючою політичною системою, соціально-демографічною структурою суспільства, економікою, військовою міццю. Внаслідок такого розуміння геополітики початково були виділені дві протиборчі зони: Західна півкуля з Великою Британією та континентальну півкулю – Євразію й Африку.

Після Другої світової війни велася розробка нових геополітичних концепцій. Зокрема, у своїй останній роботі Н. Спайкмен визначав основні фактори геополітичної могутності держави, до яких він відносив [4]: розмір території, природу кордонів, населення країни; наявні корисні копалини; економічний та технологічний розвиток; фінансову міць країни; етнічна однорідність; рівень соціальної інтеграції; політичну стабільність; національний дух. На думку автора саме за цими показниками можна було говорити про відносну силу та економічну міць держави. Таким чином, Н. Спайкмен, вважав геополітичною віссю миру прикордонну зону Суші і Моря, що тягнеться через Європу, Близький і Середній Схід, Індію та Китай. Економічним наслідком даної ідеї була політика стримування, що в кінцевому етапі призвела до утруднення передачі технологій та гонки озброєнь.

Проте за останні роки розуміння геополітичної міці суттєво змінилося. Наразі більша увага приділяється можливості держави впливати на інші держави у різних аспектах, зокрема, у військовому та економічному. Оскільки за останні роки значно модифікувалася структура ВВП, де провідну роль стали грати послуги, а не виробництво, то вимірювання міці держави теж змінилося. Зокрема, значно зросла роль людського капіталу, вміння залучати найкращих експертів до країни, вирішення проблеми міграції кадрів, формування соціальної рівноваги у суспільстві. Саме ці чинники виявилися основними з економічного погляду у сучасному світі. Проте не всі цивілізації мають однакові орієнтири того, як саме вимірювати свій геополітичний статус. Наприклад, Російська Федерація досі перевагу віддає саме територіальним надбанням, а не економічному розвитку.

Розвиток міжконтинентальних балістичних ракет та неможливість утримання певних зон привели до переінтерпретації американської геополітичної концепції в дусі принципів "динамічного стримування". Однак припинення жорсткого протистояння Суші і Моря після розпаду СРСР привели до дестабілізації світової системи і її регіоналізації. На думку С. Хантінгтона це веде до повернення до релігійної ідентичності великих регіонів, формування локальних регіональних центрів. Яскравим прикладом такого розвитку було створення ІГПЛ, що базувалося на релігійній основі та контролі над нафтовим транзитом.

Нарешті, якщо раніше у геополітичних протистояннях важливу роль відігравало географічне становище територій та держав, то з розвитком комунікацій з'явилася можливість побудови абсолютно нових союзів, а значить, і нових факторів геополітичного впливу.

Зокрема, О.В. Дашевська виділяє крім географічних факторів культурно-демографічні фактори (населення, етнічна представленість, культурні особливості, релігія, мова), політичні фактори (політична стабільність, верховенство права, демократичні процеси, нормативно-правове забезпечення, рівень корупції, політичні лідери), економічні фактори (економічна стабільність, соціальна справедливість, розвиток бізнес-процесів, конкурентоспроможність), військово-оборонні фактори (розвиненість військово-оборонної промисловості, потужність армії та внутрішніх силових структур, конфліктогенність всередині країни), інформаційно-комунікаційні та технологічні фактори (розвиток інформаційних технологій, поширення інтернет, телекомунікації, автоматизація виробництва), екологічні фактори (загальний рівень забруднення, показники доступності екологічно чистих товарів, продуктів, техногенні катастрофи та аварії), освітньо-інноваційні фактори: рівень освіченості громадян, доступність освітніх послуг, інноваційність економіки [5].

Велика кількість факторів, що визначають статус держави, руйнування стабільної системи протипа, що склалася у світі після Другої світової війни, сформували основи для початку різноманітних конфліктів. Зокрема, доволі часті в останній час військові конфлікти призводять до зміни наявних територій у країні, втрати частини індустріального потенціалу, людського капіталу, розірвання економічних та торгових зв'язків. Наприклад, анексія АР Крим та окупація Донбасу у 2014 році скоротила ВВП України приблизно на 20%, проте кумулятивний ефект таких дій, звичайно, був набагато більшим, що в цілому привело до трикратної девальвації національної валюти з відповідним падінням рівня життя населення.

Історія показує, що підвищений рівень економічної співпраці та взаємозалежності ніяким чином не гарантує відсутності конфліктів. Проте наявність взаємозалежності фактично підвищує ставки у геополітичній грі, а тому агресор має двічі подумати, ніж зробити певні кроки. З іншого боку, така позиція створює хибне відчуття заспокоєності та впевненості [6].

Слід розуміти, що будь-які геополітичні рішення в сучасному глобалізованому світі призводять до значного впливу практично для всіх країн світу. Наприклад, агресивна позиція Російської Федерації протягом 2008-2018 років у Грузії, Україні, Сирії та інших країнах змусила ввести санкції проти цієї держави. У відповідь були обмежені постачання продукції певних фірм з Європи та США. Однак для певних фірм такі обмеження є фактично такими, що наносять значний удар по економіці країни їх розташування, кардинально зменшуючи випуск продукції, сплату податків та збільшуючи безробіття. Наприклад, фінська компанія "NokianRenkaat" має 21% [7] своєї виручки на російському ринку. Очевидно, що закриття доступу до російського ринку буде руйнівним для

цією фірми. У зоні ризику також банківські установи "RaiffeisenBankInternational" (20 %), OTPBankPlc (16 %), компанії Coca-ColaHBCAG (16 %), Carlsberg (13 %) тощо. Таким чином бачимо, що будь-які геополітичні дії суттєво змінюють можливості всієї економіки держави. Внаслідок цього, будь-яка геополітична дія змінює економічну безпеку фактично всіх країн.

Проте не завжди вчені погоджувалися з основними постулатами геополітики, концепція якої заснована на конфронтаційній моделі міжнародної економічної діяльності. Зокрема, отримання сучасних технологій, захист ринків та внутрішніх поставок, сучасні глобальні умови часто вимагають співпраці, а не конфронтації для досягнення економічної безпеки, що є загальною умовою, а не метою окремих держав [8].

Методологія дослідження. Методологічною основою дослідження стали метод спостереження, що дозволяє отримати об'єктивну інформацію про поведінку економічних суб'єктів в реальних умовах. На його основі були проаналізовані результати опитувань як експертів, так і окремих осіб у різних країнах світу, що дало можливість надати класифікацію економічних суб'єктів при виникненні різних геополітичних ризиків. Для визначення сучасних тенденцій у геополітичному світі був проведений графічний аналіз, метод порівняння статистичної інформації. Нарешті, для отримання висновків був застосований метод узагальнення.

Виклад основних результатів.

Можна констатувати, що у сучасному світі спостерігається посилення конкурентної боротьби між державами, причому у різних сферах господарювання. Це створює передумови для виділення груп країн за однаковими геополітичними інтересами. Наприклад, наразі сформовано декілька серйозних політичних гравців у світі, які ведуть між собою іноді економічні, іноді гібридні військові, а іноді навіть прямі війни. До першої групи країн можна віднести США, Велику Британію, Канаду, та умовно країни ЄС, оскільки це утворення часто має протилежні економічні та геополітичні цілі. До другої групи слід віднести Російську Федерацію, Китай, Іран, Пакистан. Однак неможливо говорити про двополярний світ, оскільки наведені групи не є монолітними, їх склад може змінюватися залежно від обставин та економічної ситуації.

Яскравим прикладом зміни курсу може бути ситуація з відносинами США та Китаю. У 1979 році обсяг торгівлі між цими країнами знаходився на рівні 2,5 млрд. дол.,

між країнами розвивалося стратегічне партнерство. У 2016 році обсяг торгівлі виріс до майже 520 млрд. дол. [9], обсяг взаємних інвестицій перевищив 170 млрд. доларів. Проте вже 18 грудня 2017 року була прийнята Стратегія національної безпеки США [10], в якій Росія та Китай були визначені як суперники. Внаслідок цього суттєво міняються взаємовідносини між цими країнами. Китай, на думку, США прагне витіснити Сполучені Штати з Індійсько-Тихоокеанського регіону, розширити досягнення своєї державно орієнтованої економічної моделі, залучити до орбіти своїх інтересів все більшу кількість держав.

Наразі виділяються глобальні тренди, що загрожують всій світовій економіці. Серед найзначніших можна виділити: зміни клімату, зростаючу кіберзалежність людства, значне збільшення розшарування за рівнем доходів, зростаючу поляризацію суспільства. Не менш важливими також є зростання урбанізації, старіюче населення, деградація навколишнього середовища, зростання націоналістичних настроїв і зміна балансу в системах державного управління та міждержавного регулювання. Всі ці проблеми посилюють протиріччя між великими державами, що змушує їх вступати у різноманітні конфлікти.

На думку респондентів Всесвітнього форуму у Давосі 40 % відзначили, що відбувається зростання імовірності конфліктів між великими державами, а 53 % – що відбувається незначне зростання такої імовірності. Іншими словами 83 % респондентів не бачать зниження імовірності військових конфліктів між ядерними державами. 79 % не бачать зниження імовірності локальних військових конфліктів [11]. У збільшенні імовірності регіональних конфліктів, у які вступають у тій чи інший спосіб ядерні держави, вірять 78 % респондентів.

Якщо раніше такі конфлікти були суто локальними, тобто зачіпали максимум декілька країн з малою економікою (в основному в Африці чи Азії), то наразі формування потужних союзів веде до участі все більшої кількості учасників. Наприклад, конфлікт у Сирії вже включив весь Близький Схід, Північну Африку, частково Європу, США, Китай. Достатньо лише посилення непорозуміння, щоб цей конфлікт перетворився на широкомасштабну війну між ядерними державами. Проте Сирія не є лише одним прикладом у теперішній час. Загроза військових конфліктів за участю найбільших країн існує майже у всіх точках світу (табл. 1).

Таблиця 1. Можливі конфлікти за участі ядерних держав

Регіон	Можливі держави-учасники	Причини
Північна Корея	Північна Корея, США, Японія, Китай.	Економічна ситуація у Північній Кореї погіршується, що вимагає її керівництву шукати нові підходи до реалізації економічної політики. Фактично, на даний момент залишається лише два сценарії розвитку: або Північна Корея вступає займає своє місце у міжнародному поділі праці, відкриває кордони для руху товарів та послуг, або зниження рівня життя населення призведе до революції чи війни з сусідами. Останні події вселяють надію, що керівництво Північної Кореї обрало перший шлях.
Південно-Китайське море	США, Китай, Тайвань, В'єтнам, Філіппіни, Малайзія, Бруней.	Наразі це є один найсерйозніших центрів напруги. У цьому регіоні зосереджений неймовірно великий військовий потенціал, наявна ядерна зброя, між різними країнами укладено альянси, що може призводити до втягування один одного в ускладнення відносин. На перший погляд конфлікт розгортається навколо сотні маленьких островів і рифів поблизу Китаю, В'єтнаму, Малайзії та Філіппін. Приблизно половина островів знаходяться під контролем якої-небудь з чотирьох країн. Китай та його союзники претендують на ці острови.
Індія – Пакистан	Індія, Пакистан, США, Китай, Росія, Іран.	Обидві країни – ядерні держави, і кожна, імовірно, має в своєму розпорядженні більш ніж 100 ядерних боеголовки. Хоча у інших країн у цьому регіоні і немає фундаментальних інтересів, пов'язаних з політикою безпеки, проте ці країни сформували достатньо міцні союзи. Зокрема, у Пакистану близькі відносини з Китаєм та Іраном, а у Індії – з Росією.

Закінчення табл. 1

Регіон	Можливі держави-учасники	Причини
Індія – Китай	Індія, Китай, Пакистан, Іран, Афганістан, Росія	Кордон між Китаєм і Індією давно була предметом розбіжностей, однак ситуація може суттєво змінитися у випадку гальмування економічного зростання у Китаї. В такому разі місцеві бюджети, що мають вже зараз величезні борги, будуть вимушені зменшувати суттєво видатки, що може спричинити прояви сепаратизму у великих автономних регіонах. Зокрема це може призвести до визнання Індією Тибету незалежною країною, що буде вимагати адекватної відповіді Китаєм.
Близький Схід	Саудівська Аравія, Сирія, Іран, Йемен, Ірак, Ліван, Ізраїль	Порушення певного балансу внаслідок "Арабської весни" призвело до приходу до влади прорелігійних чи екстремістських сил, які через підтримку більшості населенням мають змогу вести війну. Також через втручання зовнішніх сил, розрив певних міжнародних угод (зокрема, вихід США з ядерної угоди з Іраном) існує можливість для розробки ядерної зброї як у Ірані, так і Саудівській Аравії.
Прибалтика	Росія, Естонія, Латвія, Литва, військовий альянс НАТО	Хоча офіційною причиною конфлікту можуть бути етнічно російські меншини в балтійських країнах, проте це протистояння має суто економічний характер. Зменшення залежності ЄС від не відновлювальних енергоносіїв до 2030 року ставить під величезний сумнів можливості Російської Федерації до збереження існуючого рівня життя. Захоплення нових територій гарантує продовження неефективної енергетичної політики.
Східна Європа	Росія, Україна, Молдова, Румунія, Угорщина, Словаччина	Намагання Російською Федерацією створити проект енергетичної наддержави через "здійснюване керівництвом РФ агресивне захоплення енергетичних ринків та інфраструктури європейських країн. Географічне положення і розвинена інфраструктура змушують Москву концентрувати свої зусилля на забезпеченні контролю за транзитними потужностями України" [12].

Джерело: складено автором з урахуванням [13].

У другій половині ХХ ст. конфлікти носили найчастіше досить "м'який характер", що можна пояснити недостатніми територіальними чи ресурсними вигодами у порівнянні з урахуванням військових, економічних та політичних втрат, коротко- і середньостроковими соціально-економічних переваженнями через можливе збільшення території. Відверта м'якість політики, дипломатія та поступки призвели до того, що країнам чи блокам дуже важко стало формувати нові ідеї для здійснення нових завдань на геополітичній арені. Навіть релігійні течії на кшталт ІГЛ показали неспроможність об'єднувати на довгий час населення з різними економічними устремліннями.

Очевидно, що будь-які військові конфлікти можуть призвести до значного погіршення торгівлі у світі. На думку респондентів Всесвітнього форуму 73 % вірять у зростання імовірності такого сценарію. А це, в свою чергу може призвести до значного погіршення загальної безпеки через формування міцних союзів лише між країнами, що мають спільні ринки, та значного погіршення відносин з іншими країнами. На думку 58 % респондентів це видається реальним сценарієм.

Протягом останніх років збільшення торгівлі сприяло створенню мільйонів робочих місць, зменшенню вартості життя, зменшенню більше, ніж у два рази долі населення, що проживає за межею крайньої бідності. Тільки у США наразі близько 20 % всіх робочих місць так чи інакше пов'язане з міжнародною торгівлею товарами чи послугами. Внаслідок цього будь-які протекціоністські заходи нанесуть шкоду всім, але в першу чергу – бідним країнам. Проте це не означає, що необхідно зберегти існуючий рівень торгівлі за будь-яких умов, оскільки він вирізняється іноді несправедливими умовами та перекосами. Однак виконання правил СОТ, які були визначені всіма 164 країнами, є важливим чинником подальшого розвитку. Нові правила вимагають більшої відкритості ринків, що створює, відповідно, і нові проблеми. Зокрема, з погляду потреб у фінансуванні, достатності резервів, оцінки активів, якості інститутів і торгової стійкості Україна є надзвичайно вразливим ринком. На думку експертів Інституту міжнародних фінансів (IIF) [14] в разі

укріплення долара, зростання процентних ставок і посилення торговельних суперечок з ринків України, Китаю, Аргентини, ПАР і Туреччини слід очікувати максимального відтоку капіталу. Це є достатньо великою загрозою, враховуючи, що в Україні зберігається дуже ризикова ситуація з кредитами, що не обслуговуються. На кінець 2017 року частка таких кредитів становила більше половини всіх кредитів. За цим показником наша країна посідає найгірші місця у Європі поряд із Грецією та Кіпром. В абсолютній більшості країн цей показник не перевищує 15 %, а в найбільш розвинутих – до 3 % [15].

Деградація навколишнього середовища і все більш ускладнена структура харчової індустрії можуть призвести до раптових перебоїв у постачанні продовольства, особливо, у слаборозвинутих країнах. Серед причин такої ситуації можна виділити раптовий неврожай або хворобу посівів, політичну нестабільність, природний катаклізм в сільськогосподарських регіонах. Зростання цін на продовольство, голод в одній з країн при зростаючій кількості населення та його мобільності може призвести до міграційних криз чи до конфліктів. В окремих регіонах суперництво за воду і родючі ґрунти вже призводить до прикордонних конфліктів, які в будь-який момент можуть перерости в повномасштабну війну [16].

Наведені ризики свідчать про гальмівні тенденції у розвитку глобалізаційних тенденцій. У сучасному світі це явище вже не розглядається як суто позитивний чинник, що здатний зменшити проблеми військових конфліктів, нерівномірного розвитку територій, зменшення бажання певних меншин до самовизначення.

Раніше спеціалізація праці, формування центрів виробництва як у Китаї вважалося шляхом, що підтягне певні країни до рівня "золотого мільярда" як в економічному, так і в політичному плані [17]. За логікою це мало призвести до зниження імовірності геополітичних потрясінь. Однак останні два десятиріччя показали, що у розвинутих країнах існують та посилюються значні економічні, соціальні та політичні проблеми, які зовсім недоречно поширювати на інші ринки. Наприклад, зростаюча нерівність доходів населення у Європі та США хоча і посилюють ризики соціальних конфліктів, проте, в цілому,

залишаються під контролем. Проте у країнах нових ринків таке розшарування призвело до олігархізації економік, узурпації влади та формування диктаторських режимів. Політична нестабільність у європейських країнах призводить до зростання популістських та радикальних партій, однак внаслідок достатньо довгої історії демократичного устрою політичні процеси ще не змінюють устрій цих країн. Однак у нових ринках той же самий процес призвів до приходу до влади популістських партій, що ще більш погіршує стан економіки, призводить до хаотичних політичних рухів та невиважених рішень, а значить, і значних потрясень.

Наразі головною політичною тенденцією останніх років можна вважати ерозію підтримки глобального розвитку та зростання захисних настроїв. Це відбувається внаслідок неприйняття поточної економічної моделі країн "золотого мільярда" значною кількістю суспільств. Зокрема, відокремлюються країни Близького Сходу з ісламським підходом до управління. Недарма більшість повстань останніх років відбувалася саме на релігійному підґрунті. Також азійські країни набагато більшу роль надають колективним рішенням, ніж індивідуалістському підходу. Також сприяє цьому постійне зниження прихильності великих країн до багатосторонності на основі

правил. Повний параліч у прийнятті рішень Радою Безпеки ООН у випадку зацікавленості однієї з країн з правом вето показав, що фактично кожна з цих країн має всі можливості порушувати міжнародні норми, якщо це прямо не призводить до світової війни.

Серйозним геополітичним ризиком залишається зміна клімату на планеті. З часів Промислової революції зростання споживання викопного палива призвело до швидкого збільшення викидів CO₂, руйнування глобального вуглецевого циклу та планетарного потепління. Глобальне потепління та зміна клімату в останній час часто призводять до екологічних, фізичних та медичних наслідків, включаючи екстремальні погодні явища. Порівняно з 1850 роком середня температура в Північній півкулі стала вищою приблизно на 1,4 градуса Цельсія, а у Південній півкулі – на 0,8 градусів Цельсія [18].

Незважаючи на численні домовленості щодо обмеження викидів у атмосферу, у 2017 році викиди CO₂ вперше за чотири роки зросли, що призвело до їх концентрації у атмосфері до 403 частин на мільйон, порівняно з доіндустріальним рівнем 280 частин на мільйон. За останні півстоліття викиди зростали експоненційно, а температура – лінійно (рис. 1).

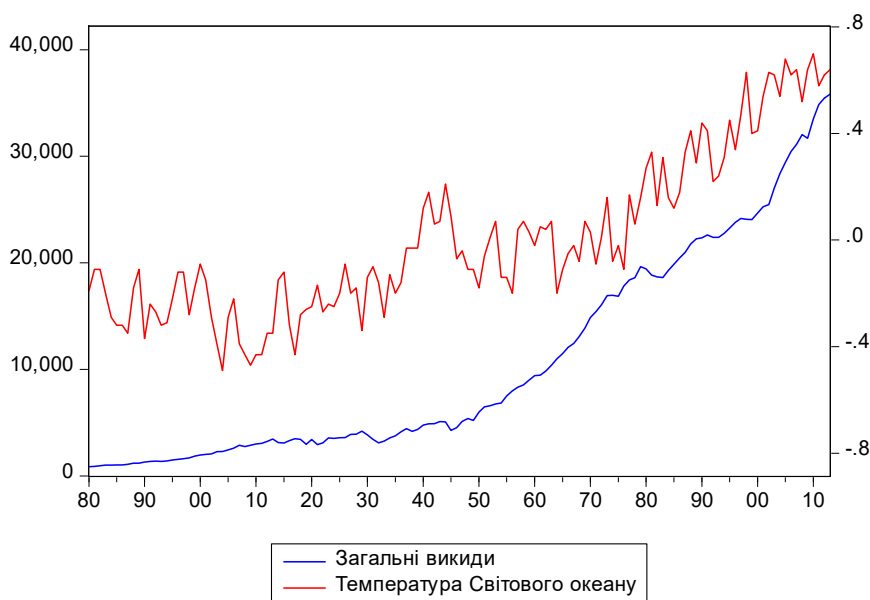

Рис. 1. Динаміка загальних викидів CO₂ та температури Світового океану

Джерело: Побудовано автором на основі [19], [20].

Загалом, глобальні викиди збільшилися з 2 млрд. тон вуглекислого газу в 1900 році до більш ніж 36 млрд. тон за 115 років. Зростання викидів пояснюється в першу чергу збільшенням споживання енергії з вугілля у Китаї на 6,3 %. Температура Світового океану постійно підвищується, що зменшує можливість поглинати CO₂ [21]. Дослідження також показують, що тропічні ліси зараз випускають, а не поглинають діоксид вуглецю [22].

Вже через декілька десятиріч більша частина низько розташованих атолів світу може стати безлюдною через зміни клімату і нестачу прісної води. Зокрема, у зоні критичного ризику знаходяться Мальдіви, Сейшельські острови та частина Гаваїв [23]. На думку вчених зміна рівня води внаслідок кліматичних змін вже стала неминучою.

Очевидно, що вплив кліматичних змін впливає на економічний стан країни хоча і не миттєво, проте досить суттєво. Наприклад, через бажання обмежити забруднення

навколишнього середовища більшість країн вводить жорсткі вимоги щодо виробництва та споживання енергії. В такому разі різкі відповідні зміни, ймовірно, спричинять масштабні перебої на ринку праці [24], а значить, соціальні та геополітичні ризики.

У розрізі галузей найбільший вплив на забруднення атмосфери надає енергетика, яка генерує близько 46 % всього CO₂, 21 % – сільське господарство, 11 % – транспорт, близько 8 % – домогосподарства, 7 % – промисловість [25]. Враховуючи такий вплив енергетики, ще в 2010 році у ЄС була прийнята Директива про енергетичну ефективність будівель [26], в якій було встановлено, що з 31 грудня 2020 року всі нові будівлі в країнах ЄС повинні будуватися як будівлі з майже нульовим споживанням енергії. Це означає, що потрібний обсяг енергії повинен бути отриманий з поновлюваних джерел на місці або неподалік. На сьогоднішній день будівлі споживають 40 %

енергії в ЄС, на них також припадає 36 % викидів CO₂ в регіоні. Тому зниження енергоспоживання і викидів у даному сегменті критично важливо для виконання стратегічного довгострокового завдання щодо зниження до 2050 р. викидів парникових газів на 80-95 % від рівня 1990 року. Згідно з розрахункам, 1 % економії енергії знижує імпорт газу на 2,6 % і тим самим активно сприяє енергетичній незалежності Європейського Союзу.

На думку Б. Подобника періоди геополітичної стабільності та хаосу пов'язані з так званими енергетичними зсувами, тобто з переходами до використання нового виду енергії. Зокрема, він виділяє три періоди геополітичного, комерційного та соціального протистояння, що закінчувалися численними військовими конфліктами, економічними кризами та соціальною напруженістю [27]. Перший етап був пов'язаний з домінуванням вугілля у кінці XIX – початку XX століття. Вперше вугілля як джерело отримання енергії почав використовуватися у Великій Британії, де зразу оцінили його переваги. Завдяки монополюванню становищу та сильному флоту Велика Британія контролювала до 65 % світового видобутку вугілля та до 75 % його світової торгівлі у кінці XIX ст.

Другий етап був пов'язаний з переходом від використання вугілля до нафти. Ефективність застосування нафти була пов'язана з тим, що вугілля було важко використовувати як інструмент глобалізації, оскільки його транспортування обходиться досить дорого, тому 85 % споживається в країні його виробництва [28]. Проте нафтові родовища знаходилися відносно далеко від виробничих потужностей, що вимагало створення світового порядку торгівлі нафтою та охорони торгових шляхів. Враховуючи обмеження на видобуток вугілля у 1913 у Великій Британії, виникла необхідність забезпечувати

енергетичний баланс Європи за допомогою нафти, що поставлялася зі США. Перехід до другого етапу характеризувався початком Першої світової війни, під час якої США були практично єдиними постачальниками ресурсів, що дало їм змогу у 1917 році контролювати дві третини загальносвітового видобутку [29]. Внаслідок цього склалися передумови для отримання максимального прибутку від торгівлі нафтою, створення монополістичних об'єднань у країнах Латинської Америки, Близького Сходу, де була знайдена нафта. Це також дозволяло США контролювати близько 70 % поставок нафти на світовий ринок під час Другої світової війни. Роль нафти постійно зростала: якщо в 1940 році частка нафти у загальному світовому споживанні енергоресурсів становила лише близько 17 %, то вже в 1950 р. ця частка зросла до 45 % [30].

Третій етап був пов'язаний із впровадженням нового виду палива – природного газу, що призвело до суттєвого реструктурування енергетичного ринку. Наприклад, у 1973 році за допомогою нафти генерували близько 48 % енергії, то вже у 2016 – лише 32 %. В свою чергу частка природного газу зросла за цей період до 21 % (рис. 1). Враховуючи розвиток видобутку сланцевого газу та сланцевої нафти, США стали знову чистим експортером енергоресурсів, що зменшило їх залежність від країн Близького сходу. Проте така залежність залишається у азійських країн, що імпортують до трьох чвертей нафти з Близького Сходу [31]. Очевидно, будь-яке втручання США на Близькому Сході може зменшити пропозицію енергоресурсів, що поставить під загрозу економіку Китаю та Японії, а значить, може спровокувати масштабний конфлікт в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні [32].

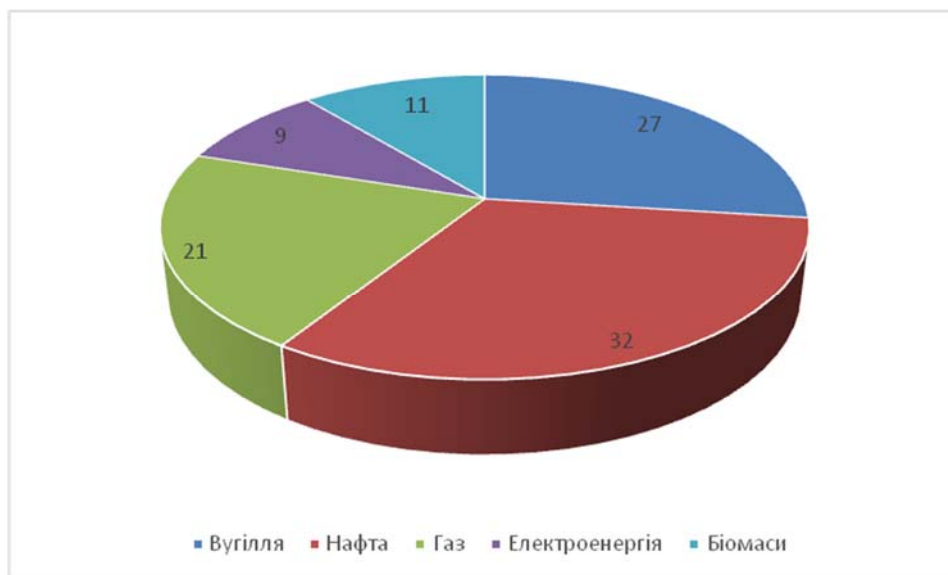

Рис. 2. Структура виробництва енергії за типом джерела, 2016 рік.

Джерело: Побудовано автором на основі [33].

На сьогоднішній день, збільшення генерування енергії відбувається нерівномірно. Наприклад, за 2000-2016 роки у світі це зростання становило у середньому 2,1 % на рік, проте у країн Великої сімки воно було від'ємним (-0,4 % на рік), у країн БРІКС – 4,6 % на рік, Китаю – 6,5 %, країн Близького Сходу – 4,4 %.

Також достатньо нерівномірна структура споживання джерел енергії у країнах світу. Зокрема, у США доля природного газу у 2016 році становила 32 %, нафти – 30 %, вугілля – 18 %, електроенергії – 14 %, біомаси – 6 %. У Китаї 70 % енергії добувається з вугілля, нафта дає лише 8 %, а газ – 5 %. Європейські країни характеризуються більшою долею електроенергії. Наприклад, у Німеччині, 36 % дає вугілля, 29 % – електроенергія, 26 %

– біомаса, 5 % – газ; у Франції – 87 % дає електроенергія, 12 % – біомаси; у Італії – 37 % дає електроенергія, 35 % – біомаси, 14 % – газ, 13 % – нафта. В Україні зберігається ще перехідний варіант генерації енергії: 36 % дає електроенергія, 31 % – вугілля, 24 % – газ, 5 % – біомаси, 4 % – нафта.

Слід розуміти, що величезна залежність від споживання нафти на азійських ринках формує достатньо міцні як торговельні, так і політичні союзи. Так, Китай імпортує 5,6 млн. барелів нафти. Прагнучи забезпечити стабільність поставок, держкомпанії інвестують величезні кошти в нафтовидобувні галузі в Іраку, Судані, Ірані та Анголі, що формує економічну залежність цих країн від економічного стану Китаю. Внаслідок цього формується спочатку торговельний союз, а пізніше – політичний. Аналогічно, японська економіка щодня потребує приблизно 4,5 млн. барелів нафти. Залежність місцевої нафтопереробної промисловості від зовнішніх закупівель становить 97 %, а основним постачальником є Саудівська Аравія, що формує відповідні торговельні взаємозалежності. Саме ця економічна передумова формує політичні настрої у країнах, що в свою чергу призводить до геополітичних альянсів.

У кінці 2016 року було проведено опитування громадської думки у 66 країнах світу [34], одним з питань був вибір однієї з 6 найбільших та найсильніших країн світу як єдиного партнера у випадку військової загрози для своєї країни. Результати чітко показали, як розділені країни політично та економічно. Зокрема, у блоці зі США знаходяться всі країни Північної Америки, Латинської Америки за виключенням Венесуели, країни Західної та Центральної Європи, Нігерія, Південна Африка, Індія, Японія, Австралія та країни Океанії, Філіппіни, Таїланд, Ізраїль. В той же час блок з Росією виберуть Китай, Монголія, Іран, Ту-

реччина, Греція, Вірменія, Словенія. З Китаєм в блоці будуть Росія, Пакистан. Таким чином бачимо, що вже склалися достатньо зрозумілі економічні та геополітичні союзи, що визначатимуть майбутнє планети.

Однак є країни, де населення поділене в підтримці між існуючими блоками. До них відноситься і Україна, де підтримка блоку на чолі зі США лише на 2 % вища за блок з Росією. Така ж невизначена ситуація спостерігається у Боснії та Герцеговині, Іраку, Латвії.

Нарешті, наразі світ переживає ще один етап розвитку, що пов'язаний з активним впровадженням технологій видобутку енергії з відновлювальних джерел. Очевидно, що він повністю змінює розклад геополітичних сил у світі, оскільки ресурси попередніх етапів поступово втрачають свою цінність. Для того, щоб зрозуміти, наскільки серйозними будуть зміни, розглянемо табл. 2, де розміщені країни світу за рівнем генерації відновлювальної енергії.

Як видно частка відновлювальних джерел з 1990 року зросла у світі на 4,6 %, навіть за умови того, що споживання електроенергії за цей період подвоїлося. Таким чином, у 2016 році частка відновлювальних джерел вже генерує майже половину всіх потреб 1990 року. Серед країн є очевидні лідери (Норвегія, Швеція, Канада, Колумбія, Нова Зеландія, Бразилія, Венесуела), які більше половини електроенергії генерують з відновлювальних джерел. Також суттєво зростає виробництво енергії з суто природних джерел: сонця та вітру. На сьогодні частка такої електроенергії наближається до 6 % у світі, а країни-лідери (Іспанія, Португалія, Нова Зеландія) генерують вже майже чверть електроенергії таким чином. Новітні технології підвищують ефективність сонячних станцій та вітряків, зменшують собівартість продукції, а значить, будуть впроваджуватися з прискореним темпом.

Таблиця 2. Частка відновлюваних джерел енергії у виробництві електроенергії, %

Країни	Частка відновлюваних джерел енергії у виробництві електроенергії				Частка вітрової та сонячної енергії у виробництві електроенергії (%)			
	1990	2000	2010	2016	1990	2000	2010	2016
Світ	19.74	18.79	19.91	24.38	0.35	0.56	2.10	5.66
Бельгія	1.67	2.72	8.25	17.79	0.01	0.02	1.95	10.75
Чеська республіка	2.32	3.86	7.56	13.03	0.00	0.00	1.11	3.16
Франція	14.10	13.74	14.59	18.13	0.12	0.10	1.94	5.49
Німеччина	3.90	6.89	17.57	30.05	0.01	1.63	8.19	17.99
Італія	17.71	20.81	26.57	37.27	1.49	2.19	5.69	16.45
Нідерланди	1.12	3.32	9.39	13.46	0.08	1.21	3.52	9.45
Польща	2.47	2.99	7.27	15.45	0.00	0.00	1.06	7.68
Португалія	35.08	30.30	53.16	55.15	0.02	0.57	17.73	22.33
Румунія	17.74	28.46	33.88	46.20	0.00	0.00	0.50	16.18
Іспанія	17.61	16.95	33.49	40.08	0.01	2.11	17.12	23.46
Швеція	51.18	57.26	55.33	57.22	0.00	0.32	2.36	9.80
Об'єднане Королівство	2.44	3.36	7.62	25.60	0.00	0.25	2.70	14.11
Норвегія	99.79	99.72	95.75	97.87	0.05	0.04	0.73	1.42
Туреччина	40.37	24.94	26.38	32.53	0.14	0.09	1.70	7.32
Казахстан	8.43	14.67	9.71	7.65	0.00	0.00	0.00	0.02
Росія	15.34	18.85	16.28	17.41	0.00	0.01	0.05	0.07
Україна	3.59	6.68	7.10	6.54	0.00	0.00	0.03	0.82
Узбекистан	11.80	12.54	20.98	20.97	0.00	0.00	0.00	0.00
Канада	62.39	60.61	61.45	66.38	0.01	0.05	1.49	5.60
Сполучені Штати	11.96	8.81	10.61	15.42	0.61	0.52	2.75	7.06
Аргентина	35.78	33.21	28.77	26.14	0.00	0.04	0.02	0.44
Бразилія	94.50	89.49	84.72	81.19	0.00	0.00	0.42	5.96
Чилі	53.84	48.55	40.20	39.08	0.00	0.00	0.73	6.32
Колумбія	76.38	75.52	72.12	82.04	0.00	0.00	0.07	0.05
Мексика	24.69	19.80	16.60	14.74	4.43	2.88	2.86	4.65
Венесуела	62.34	73.75	67.49	54.04	0.00	0.00	0.00	0.00
Китай	20.41	16.64	18.83	25.75	0.01	0.06	1.08	5.39
Індія	24.49	13.59	16.04	14.95	0.01	0.30	2.02	4.28
Індонезія	20.92	15.96	15.85	10.89	3.44	5.22	5.52	4.34
Японія	12.16	10.07	11.20	17.44	0.20	0.35	0.91	4.87

Закінчення табл. 2

Країни	Частка відновлюваних джерел енергії у виробництві електроенергії				Частка вітрової та сонячної енергії у виробництві електроенергії (%)			
	1990	2000	2010	2016	1990	2000	2010	2016
Малайзія	17.33	10.06	5.99	11.37	0.00	0.00	0.00	0.22
Південна Корея	6.04	1.97	1.80	2.29	0.00	0.01	0.36	1.02
Тайвань	9.08	5.37	4.20	5.43	0.00	0.00	0.40	0.91
Тайланд	11.26	6.81	5.61	9.16	0.00	0.00	0.01	1.81
Австралія	10.08	8.54	8.63	16.86	0.00	0.05	2.17	7.91
Нова Зеландія	80.01	71.50	73.16	83.99	6.81	7.92	16.88	23.54
Алжир	0.78	0.20	0.36	0.27	0.00	0.00	0.00	0.08
Єгипет	23.50	17.70	10.05	10.21	0.00	0.18	1.16	2.21
Нігерія	32.59	38.22	24.40	17.59	0.00	0.00	0.00	0.00
Південна Африка	1.70	2.01	2.07	4.18	0.00	0.00	0.01	2.08
Іран	10.29	3.04	4.16	7.17	0.00	0.03	0.07	0.56
Кувейт	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00
Саудівська Аравія	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00
Об'єднані Арабські Емірати	0.00	0.00	0.00	0.23	0.00	0.00	0.00	0.23

Джерело: Складено автором на основі [35]

Протягом останніх років можна спостерігати цікавий тренд у зміні цін на ресурси. Зокрема, незважаючи на зростання цін на ресурси, зростання цін акцій відбувається набагато швидшими темпами. Розглянемо ціни на природний газ, нафту марки Brent, золото, алюміній, зерно та живу худобу, тобто на ресурси, що представляють, фактично, всі найважливіші товарні групи. При цьому можна констатувати, що у травні 2018 року ціни на ці ресурси, порівнюючи, наприклад, з травнем 2016 року виросли на все, крім живої худоби. Зокрема, газ подорожчав на 20,3 %, нафта – на 46,9 %, золото – на 7,4 %, алюміній – на 48,8 %, мідь – на 46,1 %, зерно – на 13,6 %. В той же час ціна живої худоби скоротилася на 13,4 %. Проте за це час індекс S&P500 зріс на 26,2 %.

Однак тепер розрахуємо відношення відповідних цін на ресурси до індексу S&P500. Також для порівняння малоспівставних чисел переведемо їх до індексів, де за 100 взято рівень січня 2010 року. В такому разі динаміка відношення цін ресурсів до динаміки цін акцій стає вражаючою. Якщо не брати до уваги зліт цін у 2007-2008 роках перед світовою фінансовою кризою, то майже весь час спостерігається очевидне зниження всіх відношень. Таким чином, вся економіка стає все менш залежною від сировини. Найкраще це видно з графіку змін цін на газ, які піднімалися у декілька разів під час зимових місяців до 2009 року. Після відкриття сланцевого газу, створення запасів газу та переформатування ринку газу ніяких піків цін цього ресурсу не спостерігається (рис. 3).

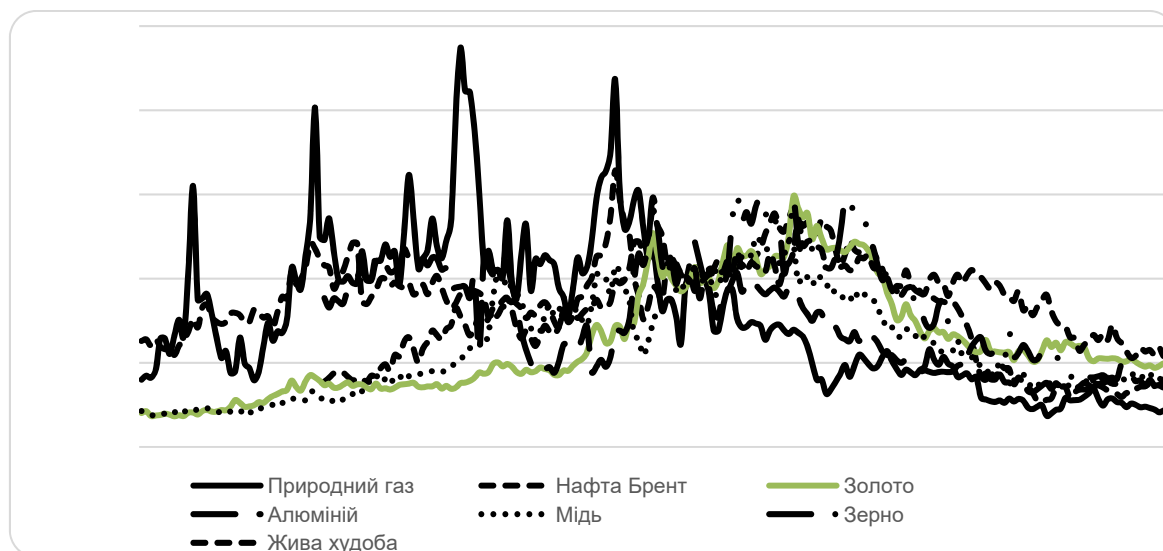

Рис. 3. Динаміка індексу відношення цін на ресурси до індексу S&P500

Джерело: розраховано автором на основі даних [36]

Наразі можна констатувати, що відбувається повернення індексів цін на ресурси до рівня 2000-х років. Всі розглянуті індекси станом на травень 2018 року показали значення, нижчі січня 2010 року щонайменше удвічі. Найбільше падіння спостерігалось якраз для природного газу, де індекс становив лише 21,76, тобто майже у 4.9 рази нижче базового значення. Для нафти падіння становило 2,4 рази, для золота – 2 рази, алюмінію та міді – у 2,5 рази, зерна – 2,2 рази, живої худоби –

2 рази. Це означає, що ті національні економіки, що продовжують орієнтуватися на сировинну модель економіки, приречені на повільне вмирання чи швидкий колапс. Результат залежить від їх індивідуальних особливостей, геополітичних рішень та запасу міцності.

Достатньо важливим геополітичним ресурсом залишається кількісний та якісний склад населення. При цьому акцент зміщується від кількості до якості: географічний розподіл населення, його етнічний та релігійний склад, освітній та кваліфікований рівень. Розселення людей та їх

соціальна структура може сприяти національній єдності та зміцненню позицій держави, а може привести до протилежних результатів. Ситуація в Україні у 2014 році чітко продемонструвала, що відбувається з країною, що має проблеми з національною єдністю.

Останні глобальні опитування показують, що молодість стає з кожним роком все більш глобалізованою, демонструючи достатньо схожі відповіді щодо рівня щастя, оптимізму, віри у майбутнє, рівня освіти, доходів. У той же час люди старшої вікової групи суттєво відрізняються в межах своїх національних кордонів. Зокрема, рівень щастя для людей до 34 років у середньому на 15 % вищий, ніж серед людей, старших 55 років. 20 % людей з найвищими доходами у країні щасливіші в середньому 20 % людей з найнижчими доходами на 32 %. Люди з вищою освітою на 13 % щасливіші, ніж інші особи. Проте це означає, що рівень щастя менше залежить від країни проживання, а більше від віку, рівня доходів, освіти та способу життя [37].

У Європі найщасливішою країною є Ірландія, де проживає 97 % щасливих людей. Середній показник у ЄС становить близько 83 %. Проте чим східніше розташована країна, тим менш щасливою вона себе відчуває: самими нещасними себе відчувають румуни, лише 59 % опитаних з цієї країни вважають себе задоволеними життям [38]. В Україні цей показник ще нижче – близько 54% [39]. Внаслідок такої ситуації українці мають бажання змінювати своє місце проживання, що суттєво збільшує відтік робочої сили до інших країн, зменшуючи потенційний випуск країни та знижуючи ефективність її роботи.

На рівень щастя та задоволення впливає також можливість знайти офіційну роботу. За останніми дослідженнями ООН, найвищий відсоток невлаштованих офіційно припадає на країни, що розвиваються, – 93 %. В цілому, в Африці неформально працюють майже 86 % працюючих людей, в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні, а також в арабських державах ця цифра становить приблизно 68 %, у Північній і Південній Америці – 40 %, а в Європі і Центральній Азії – 25 %. Найвища частка неофіційно влаштованих на роботу у сфері сільськогосподарства – понад 90 % [40].

Висновки та дискусія. Проведене дослідження показало, що незважаючи на розвиток глобалізації за останні десятиріччя, боротьба за геополітичні інтереси у світі не тільки не зменшилася, а лише посилилася. Слід констатувати, що наразі країни схильні застосовувати протекціоністські заходи для захисту власних ринків, що веде до обмеження вільної торгівлі, а значить, і до силової боротьби за певні ресурси. Через неспроможність певних країн здійснювати такий вплив самостійно, формуються доволі великі та потужні союзи держав, що призводить до перенаправлення торгових потоків. Фактично, основна торгівля зосереджується саме між країнами таких блоків, що обмежує доступ до ресурсів іншим країнам. Слід констатувати, що така ситуація є важливим ризиком миру на планеті, можливості забезпечення великої кількості країн ресурсами, особливо, енергетичними.

Однак війна як крайній захід вирішення проблем не є єдиним геополітичним ризиком. Незважаючи на серйозні кроки з економіки та збереження енергії, відбувається зростання її споживання у більшості країн світу. Введення в дію джерел енергії з відновлювальних джерел хоча і стає важливим чинником зміни залежності від енергетичних ресурсів, проте ще не може забезпечити зростаючі потреби економіки принаймні на зрівнянню з невідновлювальними джерелами рівні. Це означає, що у найближчій перспективі будуть робитися спроби формування енергетичних наддержав, що за рахунок контролю джерел енергії

будуть намагатися підвищувати ціни на цьому ринку та здійснювати його подальшу монополізацію.

Очевидно, що така ситуація ніяк не сприятиме зменшенню забруднення планети, а також кліматичним змінам. Слід констатувати, що в найближчі роки внаслідок підняття рівня води Світового океану буде не тільки знищені певні острови, але й частково материкові території. В такому разі слід очікувати відповідних змін зайнятості та міграції населення.

У той же час слід акцентувати увагу на тому, що поступово змінюється роль ресурсів у економічному розвитку планети. Зокрема, проведене дослідження показало, що відношення індексів відповідних цін на ресурси до індексу S&P500 за останні десять років впало як мінімум у 2 рази, що свідчить про зменшення залежності економіки від ресурсів та більшої важливості людських ресурсів у забезпеченні економічного зростання.

Таким чином можна констатувати, що геополітичні виклики будуть суттєво впливати на економічну складову країн світу ще достатньо довгий час. Особливо важливим це буде для України, яка через обмеженість своєї економіки не може відігравати значну роль на міжнародній арені. В той же час, її транзитне положення у Європі залишиться предметом геополітичної боротьби між Російською Федерацією та ЄС. Це створюватиме значний ризик як економічних втрат внаслідок зменшення ролі газотранспортної системи, так військових втрат через бажання інших гравців контролювати цю систему. На жаль, відсутність політичної волі, єднання народу призводить до центробіжних тенденцій у країні, що ще більше погіршує економічну та соціальну ситуацію.

Список використаних джерел:

1. Антонов Л.А. Влияние геополитической конъюнктуры на инвестиционную привлекательность России // УЭКС. 2017. №5 (99). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/vliyaniye-geopoliticheskoy-konyunktury-na-investitsionnyuy-privlekatelnost-rossii> (дата оновлення: 18.05.2018).
2. Kjellén, R. Die politische Probleme des Weltkrieges. Leipzig, 1916.
3. Mackinder, H.J. Democratic Ideals and Reality: A Study in the Politics of Reconstruction. New York: Holt, 1919. – [Електр. ресурс] – Джерело доступу: https://en.wikisource.org/wiki/Democratic_Ideals_and_Reality:_A_Study_in_the_Politics_of_Reconstruction
4. Spykman N. Geography of Peace [Text] / N. Spykman. – New York: Harcourt, Brace and Company, 1944. – 600 p.
5. Дашевська О.В. Геополітичний статус держави: сутність, фактори та функції // Грані. – № 9 (125), 2015 – С. 33-37.
6. Cossa R.A., Khanna J. East Asia: Economic Interdependence and Regional Security // International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-), Vol. 73, No. 2, Asia and the Pacific (Apr., 1997), pp. 219-234.
7. Goldman Sachs назвал крупнейшие западные компании, которые зависят от России. [Електр. ресурс] – Джерело доступу: <https://biz.nv.ua/markets/goldman-sachs-nazval-krupnejshie-zapadnye-kompanii-kotorye-zavisjat-ot-rossii-2464445.html>
8. Cable V. What is international security? // International Affairs, 71, 2 (1995). – PP. 305-324.
9. Министерство коммерции КНР [Електр. ресурс] – Джерело доступу: <http://www.mofcom.gov.cn/>
10. National Security Strategy of the United States of America [Електр. ресурс] – Джерело доступу: <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2017/12/NSS-Final-12-18-2017-0905.pdf>
11. Global Risks 2018: Fractures, Fears and Failures [Електр. ресурс] – Джерело доступу: <http://reports.weforum.org/global-risks-2018/global-risks-2018-fractures-fears-and-failures/>
12. Горбулін В.П. Національна безпека: український вимір / В.П. Горбулін, О.В. Литвиненко. – К.: ПП "Інтертехнологія", 2008. – 104 с.
13. Вент Н. Пять мест, где в 2018 году может начаться третья мировая война [Електр. ресурс] – Джерело доступу: <https://inosmi.ru/politic/20171027/240625967.html>
14. Emerging Markets Scorecard: Putting Risks in Perspective [Електр. ресурс] – Джерело доступу: <https://www.iif.com/publication/capital-flows-emerging-markets-report/emerging-markets-scorecard-putting-risks>
15. Европа на подъеме — в шести графиках [Електр. ресурс] – Джерело доступу: <http://www.imf.org/ru/News/Articles/2018/05/14/na051518-europe-on-an-upswing-in-six-charts>
16. The Global Risks Report 2018 13th Edition [Електр. ресурс] – Джерело доступу: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GRR18_Report.pdf
17. Фукуяма, Ф. Конец истории и последний человек / Фрэнсис Фукуяма; пер. с англ. М. Б. Левина. – М.: АСТ, 2007. – 588 с.

18. Ritchie H. CO₂ and other Greenhouse Gas Emissions / Ritchie H., Roser M. – 2018. [Електр.ресурс] – Джерело доступу: <https://ourworldindata.org/co2-and-other-greenhouse-gas-emissions>
19. Carbon Dioxide Information Analysis Center (CDIAC) [Електр.ресурс] – Джерело доступу: http://cdiac.ornl.gov/CO2_Emission/
20. GLOBAL Land-Ocean Temperature Index in 0.01 degrees Celsius [Електр.ресурс] – Джерело доступу: https://data.giss.nasa.gov/gistemp/tabledata_v3/GLB.Ts+dSST.txt
21. Ayres, R. The Ocean Cannot Absorb Much More CO₂ // Knowledge, INSEAD Blog. 19 October 2016. [Електр.ресурс] – Джерело доступу: <https://knowledge.insead.edu/blog/insead-blog/the-ocean-cannot-absorb-much-more-co2-4990>
22. Baccini A. Tropical Forests Are a Net Carbon Source Based on Aboveground Measurements of Gain and Loss/ Baccini, A., W. Walker, L. Carvalho, M. Farina, D. Sulla-Menashe, and R. A. Houghton. // Science, 358 (6360). – 2017. PP. 230–34.
23. Storlazzi C. D. Most atolls will be uninhabitable by the mid-21st century because of sea-level rise exacerbating wave-driven flooding /C.D. Storlazzi, S. B. Gingerich, A. V. Dongeren, O. M. Cheriton, P. W. Swarzenski, E. Quataert, C. I. Voss, D. W. Field, H. Annamalai, G. A. Piniak, R. McCall // Science Advances, 25 APR 2018. – Vol. 4, no. 4, eaap9741–DOI: 10.1126/sciadv.aap9741
24. Fostering Effective Energy Transition A Fact-Based Framework to Support Decision-Making. Geneva: World Economic Forum, 2018. [Електр.ресурс] – Джерело доступу: http://www3.weforum.org/docs/WEF_Fostering_Effective_Energy_Transition_report_2018.pdf
25. Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO), 2017. [Електр.ресурс] – Джерело доступу: <http://www.fao.org/faostat/en/#data/>
26. Directive 2010/31/EU Of The European Parliament And Of The Council Of 19 May 2010 on the energy performance of buildings. [Електр.ресурс] – Джерело доступу: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2010:153:0013:0035:EN:PDF>
27. Podobnik B. Global Energy Shifts: Fostering Sustainability in a Turbulent Age. Philadelphia: Temple University Press, 2006. 248 p.
28. Favenne J.-P. The Geopolitics of Energy. Paris: Technip Editions, 2011. – 288 p.
29. Ергин Д. Добыча. Всемирная история борьбы за нефть, деньги и власть / пер. с англ. 2-е изд. М.: Де Ново, 2001. – 888 с.

30. Судю М. М., Судю Р. М. Нефть и углеводородные газы в современном мире. М.: Издательство ЛКИ, 2008. – 256 с.
31. U.S. Energy Information Administration. Korea, South. Overview[Електр.ресурс] – Джерело доступу: <http://www.eia.gov/countries/cab.cfm?fips=KS> (дата обращения: 03.05.2018).
32. Кравченко М. П. Роль углеводородных ресурсов в геополитическом противоборстве // Грамота, 2015. № 3 (93). С. 66-70.
33. Статистический Ежегодник мировой энергетики 2017. [Електр.ресурс] – Джерело доступу: <https://yearbook.enerdata.ru/total-energy/world-energy-production.html>
34. Defense Preferences, Economic Role Of China, International Terrorism. – Gallup International Association, 2016. [Електр.ресурс] – Джерело доступу: http://www.gallup-international.com/wp-content/uploads/2017/11/2016_Defence_Economics_Terrorism.pdf
35. Enerdata. [Електр.ресурс] – Джерело доступу: <https://www.enerdata.net/>
36. Investing.com[Електр.ресурс] – Джерело доступу: <https://www.investing.com>
37. Happiness, Hope, Economic Optimism. – Gallup International's 41st Annual Global End of Year Survey, 2017. – [Електр.ресурс] – Джерело доступу: <http://www.gallup-international.com/surveys/happiness-hope-economic-optimism/>
38. Special Eurobarometer: How fair do Europeans think life in the EU is? [Електр.ресурс] – Джерело доступу: http://europa.eu/rapid/press-release_IP-18-3427_en.htm
39. Happiness, Hope, Economic Optimism – [Електр.ресурс] – Джерело доступу: http://www.gallup-international.com/wp-content/uploads/2017/12/2017_Happiness_Hope_Economic-Optimism.pdf
40. Women and men in the informal economy: A statistical picture. Third Edition. – International Labour Organization 2018. – [Електр.ресурс] – Джерело доступу: http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/-dgreports/-dcomm/documents/publication/wcms_626831.pdf

Received: 20/05/2018

1st Revision: 04/06/2018

Accepted: 15/06/2018

Author's declaration on the sources of funding of research presented in the scientific article or of the preparation of the scientific article: budget of university's scientific project

A. Ставицкий, канд.экон.наук, доц.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ВЛИЯНИЕ СОВРЕМЕННЫХ ГЕОПОЛИТИЧЕСКИХ ВЫЗОВОВ НА ЭКОНОМИЧЕСКУЮ БЕЗОПАСНОСТЬ ГОСУДАРСТВА

Изменения геополитической конъюнктуры в мире создают риски и угрозы как для самой экономики страны, так и ее экономической безопасности. В работе рассматриваются возможные риски, вызванные геополитическим противостоянием государств и блоков стран, экономическими предпосылками конфликтов, борьбой за ресурсное и энергетическое обеспечение. Показано, что геополитические вызовы будут существенно влиять на экономическую составляющую стран мира еще достаточно долгое время, особенно важным это будет для Украины, которая из-за ограниченности своей экономики не может играть значительную роль на международной арене.

Ключевые слова. Геополитика; экономическая безопасность; климат; ресурсы; энергия.

A. Stavitsky, PhD in Economics, Associate professor

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

INFLUENCE OF MODERN GEOPOLITICAL CHALLENGES ON STATE'S ECONOMIC SECURITY

Changes in the geopolitical situation in the world create risks and threats to the economy of the state as for its economic security. The paper considers possible risks caused by geopolitical confrontation between great powers and blocs of countries, economic preconditions for conflicts, struggle for resources and energy supply. It is shown that geopolitical challenges will have a significant impact on the economic component of the countries of the world for a sufficiently long time, especially for Ukraine, which, due to its small economy, can not play a significant role in the international arena.

Keywords. Geopolitics; economic security; climate; resources; energy.

References (in Latin): Translation / Transliteration / Transcription

1. Antonov L.A., 2017. Vliyaniye geopoliticheskoy koniunktury na investitsionnyy privlekatel'nost' Rossii. UJekS. №5 (99). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/vliyaniye-geopoliticheskoy-koniunktury-na-investitsionnyy-privlekatel'nost-rossii>.
2. Kjellén, R. 2016. Die politische Probleme des Weltkrieges. Leipzig.
3. Mackinder, H.J., 1919. Democratic Ideals and Reality: A Study in the Politics of Reconstruction. New York: Holt, 1919. URL: https://en.wikisource.org/wiki/Democratic_Ideals_and_Reality:_A_Study_in_the_Politics_of_Reconstruction
4. Spykman N., 1944. Geography of Peace. New York: Harcourt, Brace and Company, 1944. – 600 p.
5. Dashevs'ka O.V., 2015. Geopolitychnyj status derzhavy: sutnist', faktory ta funkci. Grani, № 9 (125). PP. 33-37.
6. Cossa R.A., Khanna J. 1997. East Asia: Economic Interdependence and Regional Security. // International Affairs (Royal Institute of International Affairs), Vol. 73, No. 2, Asia and the Pacific (Apr., 1997), pp. 219-234.
7. Goldman Sachs nazval krupnejshie zapadnye kompanii, kotorye zavisjat ot Rossii. URL: <https://biz.nv.ua/markets/goldman-sachs-nazval-krupnejshie-zapadnye-kompanii-kotorye-zavisjat-ot-rossii-2464445.html>
8. Cable V., 1995. What is international security? International Affairs, 71, 2. – PP. 305-324.
9. Ministerstvo komercii' KNR. URL: <http://www.mofcom.gov.cn/>
10. National Security Strategy of the United States of America. URL: <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2017/12/NSS-Final-12-18-2017-0905.pdf>
11. Global Risks 2018: Fractures, Fears and Failures URL: <http://reports.weforum.org/global-risks-2018-fractures-fears-and-failures/>
12. Gorbunin V.P. and O.V. Lytyynenko, 2008. Nacional'na bezpeka: ukrai'ns'kyj vymir – Kyiv.: PII "Intertehnologija", 2008. – 104 p.
13. Vent, N., 2017. Pjat' mest, gde v 2018 godu mozhet nachat'sja tret'ja myrovaja vojna URL: <https://inosmi.ru/politic/20171027/240625967.html>
14. Emerging Markets Scorecard: Putting Risks in Perspective URL: <https://www.iif.com/publication/capital-flows-emerging-markets-report/emerging-markets-scorecard-putting-risks>
15. Evropa na podeme — v shesti grafikah, 2018. URL: <http://www.imf.org/ru/News/Articles/2018/05/14/na051518-europe-on-an-upswing-in-six-charts>

16. The Global Risks Report 2018, 13th Edition, 2018. URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GRR18_Report.pdf
17. Fukujama, F., 2007. Konec ystorry y poslednyj chelovek / Fransys Fukujama; per. s angl. M. B. Levyna. – Moskva.: AST, 588 p.
18. Ritchie H. and Roser M., 2018 CO₂ and other Greenhouse Gas Emissions. URL: <https://ourworldindata.org/co2-and-other-greenhouse-gas-emissions>
19. Carbon Dioxide Information Analysis Center (CDIAC) URL: http://cdiac.ornl.gov/CO2_Emission/
20. GLOBAL Land-Ocean Temperature Index in 0.01 degrees Celsius URL: https://data.giss.nasa.gov/gistemp/tabledata_v3/GLB.Ts+dSST.txt
21. Ayres, R., 2016. The Ocean Cannot Absorb Much More CO₂. Knowledge, INSEAD Blog. 19 October 2016. URL: <https://knowledge.insead.edu/blog/insead-blog/the-ocean-cannot-absorb-much-more-co2-4990>
22. Baccini, A., W. Walker, L. Carvalho, M. Farina, D. Sulla-Menashé, and R. A. Houghton., 2017. Tropical Forests Are a Net Carbon Source Based on Aboveground Measurements of Gain and Loss. Science, 358 (6360). PP. 230–34.
23. Storlazzi C.D., S.B. Gingerich, A. V. Dongeren, O.M. Cheriton, P.W. Swarzenski, E. Quataert, C.I. Voss, D.W. Field, H. Annamalai, G. A. Piniak, R. McCall, 2018. Most atolls will be uninhabitable by the mid-21st century because of sea-level rise exacerbating wave-driven flooding. Science Advances, Vol. 4, no. 4, eaap9741DOI: 10.1126/sciadv.aap9741
24. Fostering Effective Energy Transition A Fact-Based Framework to Support Decision-Making. Geneva: World Economic Forum, 2018. URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_Fostering_Effective_Energy_Transition_report_2018.pdf
25. Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO), 2017. URL: <http://www.fao.org/faostat/en/?data/>
26. Directive 2010/31/EU Of The European Parliament And Of The Council Of 19 May 2010 on the energy performance of buildings. URL: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2010:153:0013:0035:EN:PDF>
27. Podobnik B., 2006. Global Energy Shifts: Fostering Sustainability in a Turbulent Age. Philadelphia: Temple University Press. 248 p.
28. Favennec J.-P., 2011. The Geopolitics of Energy. Paris: Technip Editions. 288 p.
29. Ergin D. Dobycha., 2001 Vsemirnaja istorija bor'by za neft', den'gi i vlast' / per. s angl. 2-e izd. Moskva: De Novo. 888 p.
30. Sudo M.M., Sudo R. M., 2008. Neft' i uglevodorodnye gazy v sovremennom mire. M.: Izdatel'stvo LKI, 256 p.
31. U.S. Energy Information Administration. Korea, South. Overview URL: <http://www.eia.gov/countries/cab.cfm?fips=KS>.
32. Kravchenko M. P., 2015. Rol' uglevodorodnyh resursov v geopoliticheskom protivoborstve. Gramota, 2015. № 3 (93). P. 66-70.
33. Statisticheskij Ezhegodnik mirovoj jenergetiki 2017, 2017. URL: <https://yearbook.enerdata.ru/total-energy/world-energy-production.html>
34. Defense Preferences, Economic Role Of China, International Terrorism, 2016. Gallup International Association. URL: http://www.gallup-international.com/wp-content/uploads/2017/11/2016_Defence_Economics_Terrorism.pdf
35. Enerdata. URL: <https://www.enerdata.net/>
36. Investing.com URL: <https://www.investing.com>
37. Happiness, Hope, Economic Optimism, 2017. Gallup International's 41st Annual Global End of Year Survey. URL: <http://www.gallup-international.com/surveys/happiness-hope-economic-optimism/>
38. Special Eurobarometer: How fair do Europeans think life in the EU is? 2018. URL: http://europa.eu/rapid/press-release_IP-18-3427_en.htm
39. Happiness, Hope, Economic Optimism, 2017. URL: http://www.gallup-international.com/wp-content/uploads/2017/12/2017_Happiness_Hope_Economic-Optimism.pdf
40. Women and men in the informal economy: A statistical picture. Third Edition, 2018. International Labour Organization. URL: http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/-dgreports/-dcomm/documents/publication/wcms_626831.pdf

Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Economics, 2018; 4(199): 55-62

УДК 336.11

JEL classification: B41, H83, F65

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2667.2018/199-4/7>

А. Хомутенко, канд. екон. наук, доц.

ORCID iD 0000-0002-7176-9613

Одеський національний економічний університет

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ В УПРАВЛІННІ ДЕРЖАВНИМИ ФІНАНСАМИ

У статті досліджено сучасну методологію управління державними фінансами. Стисло охарактеризовано системний та холистичний підходи. Проаналізовано практику використання проектно-орієнтованого підходу в управлінні державними фінансами України. Розглянуто процесний підхід та представлене авторське бачення процесу управління державними фінансами. Зроблено візуалізацію кібернетичного підходу та обґрунтовано необхідність його застосування в управлінні державними фінансами. Доведено важливість використання інформаційного підходу, який передбачає здійснення певних кроків у напрямку прийняття обґрунтованих управлінських рішень. Визначено переваги та недоліки зазначених методологічних підходів до управління державними фінансами та запропоновано напрямки їх застосування та вдосконалення.

Ключові слова: методологічні підходи, управління, державні фінанси, системний підхід, холистичний підхід, проектно-орієнтований підхід, процесний підхід, кібернетичний підхід, інформаційний підхід.

Постановка проблеми. Сучасний соціально-економічний стан України демонструє низьку ефективність функціонування сектору загальнодержавного управління, який представлений органами державного управління як на рівні держави, так і на рівні окремих адміністративно-територіальних одиниць та фондами соціального страхування [1]. За роки реформ в Україні, які знайшли відображення у численних стратегіях соціально-економічного розвитку [2], так і не вдалося підвищити індекс людського розвитку та конкурентоспроможності країни. Це пов'язано із дією як суб'єктивних чинників – відсутність політичної волі зміни парадигми суспільного розвитку і системи управління фінансами країни, так і об'єктивних – невідповідність наукових положень і рекомендацій в галузі управління державними фінансами умовам сьогодення. Усунути зазначені об'єктивні чинники можливо за рахунок розробки сучасної методології управління державними фінансами на основі вдоскона-

лення методологічних підходів до державного управління, встановлення імперативів управлінської діяльності та формально-праксеологічних принципів.

Зміна парадигми розвитку системи управління обумовлює необхідність пошуку релевантних методологічних підходів, які об'єднують діалектично пов'язані між собою методи [3]. Зауважимо, що управління державними фінансами може ґрунтуватися, зокрема, на: системному, холистичному, проектно-орієнтованому, процесному, кібернетичному, інформаційному, сигнальному, синергетичному, структурно-функціональному, функціонально-вартісному, соціокультурному, інституціональному та інших підходах. З метою синтезування методології управління державними фінансами, спрямованого на задоволення суспільних інтересів, необхідно здійснити компаративний аналіз зазначених методологічних підходів. Водночас, обмеженість обсягу статті не дозволяє охарактеризувати усі визначені підходи. Саме тому ця стаття стане першою у циклі статей, присвячених методології управління державними фінансами.